

MEZHEPLER TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA SEMANTİK YÖNTEM

A. Bülent Ünal*

ÖZET

Bu makalede İslam Mezhepleri Tarihi çalışmalarında semantiğin yeri ve önemine dair bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Semantik, Anahtar kelimeler, Semantik Alan, Etimoloji, İslam Mezhepleri Tarihi, Diakronik Semantik, Senkronik Semantik, Metod.

THE SEMANTIC METHOD IN THE STUDIES ON THE HISTORY OF THE ISLAMIC SECTS

ABSTRACT

In this article, knowledge is given about the need and importance of using the semantic method in the studies on the History of the Islamic Sects.

Keywords: Semantic, Keywords, Semantic field, Etimology, History of Islamic Sects, Diachronic Semantic, Synchronic Semantic, Method.

İslam Mezhepleri Tarihi, siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş “İslam’ın düşünce ekolleri” diyebileceğimiz beşeri oluşumları, bilimsel yöntemlerle inceleyen bir bilim dalıdır.¹

Bir toplumun kaderini belirlemede önemli yer tutan siyaset ve itikat dünyası son derece karmaşıktır. Bu iki alanı birlikte konu edinen ve konunun karmaşıklığına rağmen ülkemizde batıda geliştirilen sosyal bilim yaklaşım ve metodlarındaki gündemine alarak kendi bilim dallarına uygulamayı veya uyarlamayı başara-bilen bilimlerden birisi de Mezhepler Tarihi olmuştur.²

* Doç. Dr., D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi.

¹ Hasan Onat, “Türkiye’de İslam Mezhepleri Tarihinin Gelişim Sürecinde Prof.Dr. Ethem Ruhi Fıçlalı’nın Yeri”, *Ethem Ruhi Fıçlalı’ya Armağan*, Ankara, 2002, 236; Bu hususta ayrıca bkz. E.Ruhi Fıçlalı, “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler)*, İzmir, 1985, 369 vd.

² Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri tarihinde Usul Meselesi”, *İslâmi İlimlerde Metodoloji / Usul Problemi*, İstanbul 2003, I / 392.

İslam Mezhepleri tarihinin kendine özgü bir problematik alanı ve sınırları bulunmaktadır, bu alanın içinde mezheplerin ve dini akımların isimlendirilme problemi öncelikli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.³

Mezhep isimlerinin ne anlama geldiği, kimler tarafından niçin ve hangi anlamda kullanıldığı sorunu son derece önemlidir. Dolayısıyla Mutezile, Şia, Kaderiyye, Mürcie, Havaric ve benzeri mezhep adlarını, ortaya koymak için, bunların “*Ne olduğu*” sorusunu aydınlatmak Mezhepler Tarihi araştırmalarında öncelikli bir yere sahiptir. Bu aşama, ilgili mezhebin hangi isimle anıldığı ve bu isimle neyin kastedildiği, bu ismin verilme gerekçeleri, kendileri tarafından mı üretildiği, yoksa muhaliflerince mi verildiği gibi hususların analizinden oluşmaktadır.⁴

Mezheplerin isimleri bir yana mezheplerin, farklılaşma yönü olarak ortaya attıkları, ya da zamanla tebarüz eden bazı kavram ve terimler de mevcuttur. Başta Şia olmak üzere hemen her fırka ve mezhebe mahsus pek çok kavramı zikretmek mümkündür. *Bedâ, ric'at, gaybet, isti'raz, mihne, ircâ, ref', nüzûl, rü'yetullah, halku'l-kur'an, el-menzile beyne'l-menzileteyn, velâyet, tevelli-teberri, tevellâ-teberrâ, ka'ade, harace, Allah ve Rasulüne hicret, dâr* gibi pek çok kelime, tarihin belli bir zamanında yeni anlamlar yüklenerek önceki anlamlarından farklılaşmıştır.

Mezhepler tarihinin en önemli hedeflerinden birisi de herhangi bir fırkanın derûnî ve zahirî hayatını mümkün olabildiğince birleştirmek ve fırkayı imkânlar nispetinde en doğru şekliyle tanımak ve tanıtmaktır.⁵ Bu noktada, mezhepler tarihçisinin yararlanabileceği araçlardan birisi olarak *semantik* devreye girmektedir.⁶

Semantiğin kullanımı ülkemizde oldukça yenidir. Japon dilbilimci Toshihiko Izutsu'nun, XX. yüzyılın ikinci yarısında “Arap dili ve Kur'an” konusunda yapmış olduğu dilbilimsel araştırmalar İslam dünyasında derin izler bırakmıştır. Onun ortaya koyduğu semantik metod, ülkemizde de araştırmacıları etkisi altına almıştır. Özellikle son dönemlerde semantik sözcük analizi çalışmaları daha da yaygınlaşmıştır. Son dönemlerde dilbilim ve hermenötikte kaydedilen bilgi birikimi ışığında geliştirilen yöntemler, Kur'an çalışmaları alanındaki durgunluğun da aşılmasını sağlamıştır. Yeni yöntemlerin gelişmesine paralel

³ İsimlendirme problemi üzerinde M. Ali Büyükkara'nın önemli değerlendirmeleri mevcuttur. Bkz. M. Ali Büyükkara, “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihiyle İlgili Metodolojik Problemler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usul Problemi*, İstanbul 2003, I / 447-457.

⁴ Sönmez Kutlu, “İslâm Mezhepleri tarihinde Usul Meselesi”, *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Problemi*, İstanbul 2003, I/397.

⁵ E.Ruhi Fığlalı, *İtikâdî İslâm Mezheplerine Giriş*, İzmir 2007, 32.

⁶ Kutlu, *age*, 440.

olarak, açılan izlerden yürüyen araştırmacılar, değişik Kur'an sözcüklerini ele alarak aydınlatmaktadır.⁷

Türkiye'de İzutsu'nun eserlerinin çevrilmesiyle bir *semantik dönemi* başlamış, pek çok araştırmacı Kur'an kavramlarını, anahtar kelimelerini semantik açıdan çalışmaya başlamışlardır.⁸

Ülkemizde bu yöntemi, 80'li yılların ortalarından itibaren, daha ziyade tefsir alanındaki araştırmacılar benimseyerek kullanmaya başlamışlardır.

Semantik sadece Kur'an'a ve tefsir ilmine mahsus bir yöntem değildir. Anlamanın, doğru anlamanın, bir kavramı olduğu gibi anlamanın önemli bulunduğu bütün disiplinlerde semantiğe ihtiyaç vardır.

Yöntemin, İslam Mezhepleri Tarihinde kullanımını aynı yıllarda Ethem Ruhi Fırlıklı başlatmıştır. 1990 yılında onun yönetiminde tarafımızdan tamamlanan yüksek lisans, daha sonra doktora tezi, bu yöntemin kullanıldığı örnek mezhepler tarihi çalışmaları mahiyetindedir.

Mezhepler Tarihi Araştırmalarında, kavramsal ve tarihî çalışmalarda kavramların sağlam anlam temelini oluşturmak için semantiği, vazgeçilmez bir araç ve yöntem olarak görmekteyiz.

Ülkemizde özellikle İslam Düşüncesi ve Mezhepler tarihi alanında semantik yöntemli çalışmaların yeni olmasına karşılık, yurtdışında daha öncelerden yapılmış bazı çalışmalar dikkatimizi çekmektedir. W. Montgomery Watt'ın eserlerinde kelime ve kavram tahlilleri göze çarpmaktadır. Muhammed at Mecca (Oxford, 1953)'de Watt, *tezekkî* kelimesini incelemekte, nefsi temizleme anlamı taşıyan bu kelimenin, daha önemli olan *İslam* kelimesi önünde zamanla nasıl öneminden kaybedip solduğunu göstermektedir.⁹ Watt, yine *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devrinde* Haricilerin dünya görüşünü tesbit noktasında kavramsal tahlillere yer vermektedir.¹⁰

⁷ Mutlu Türkmen, *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Brk, Sbh ve Kds köklerinin semantik incelemesi, Doktora Tezi*, Ankara 2007, 5.

⁸ Msl.bkz. Lutfullah Cebeci, *Kur'an'da Şer Problemi*, Ankara 1985.; Ömer Dumlu, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, D.İ .B. Yay, Ankara 1992; Veli Ulutürk, *Kur'an'da Yaratma Kavramı*, İstanbul 1987; Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınları; A. Bülent Ünal, *Semantik Açısından Kur'an'da Hilafet Kavramı*, İzmir 1990; A.Bülent Ünal, *İlk Devir İslam Düşüncesinde Hakimiyet Kavramı ve Tezahürleri*, İzmir 1997; İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı*, Ankara 2002.

⁹ Watt, *Muhammed at Mecca*, Oxford 1953; Watt, *Muhammed at Medina*, Oxford 1956; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 38.

¹⁰ Watt, *Teşekkül Devri*, 44. Haricileri değerlendirirken, onların dünya görüşleri ve felsefelerinin zemininde İslam öncesi Arapların kabile hakkındaki düşünceleriyle ve mürüvve, erkeklik, yiğitlik kavramlarıyla çok ciddi alakalar kurar.

Yine Watt, *Islamic Political Thought* adlı eserinde temel İslami kavramların İslam öncesinden nasıl anlam değişimlerine uğrayarak dönüştüğünü ve yeni anlamlar kazandığını yeri geldikçe ele alır.¹¹ Temel kavramları incelediği eserde Watt, hem kavramsal bazda hem de sosyolojik açıdan kelimeleri irdeler. Mesela “Muhammed Yönetiminde İslami Devlet” başlıklı ilk bölümde, umm, ummet, kavm, Mevla mevali, câr, civâr, hilf, tehâlüf, halîf, cemâa, mîsâk, cihâd, şeyh, seyyid, kâid, hakem ve daha bir çok kelimeyi tahlil ederek değerlendirir.¹²

Bernard Lewis de eserlerinde kelimelerin semantiği üzerinde durmaktadır. Başlı başına dil üzerine bir eseri de mevcuttur. *The Political Language of Islam (İslâm'ın Siyasal Dili)* isimli eserinde bu çeşit kavram tahlillerine çokça yer vermiştir.¹³

Lewis eserinde, hem Sami kökenli kelimelerin hem de batı dillerinden gelen kelimelerin, anlam kayması sonucu, siyasal anlam kazanmış kelimelerin etimolojik tahlillerine girmektedir.

Veli, tevelli, kâfir kelimelerinin anlam ilişkilerinin analizine girişen Lewis, İslâm'ı kabul edenin dost, reddedenin de kâfir yani düşman olarak adlandırılmasından yola çıkar ve yabancı, barbar kelimeleriyle irtibat kurar. Oradan Acem kelimesine geçer. Farisilerden önceki anlamının “Arap olmayan” iken Farısların İslâm'a girişiyle anlamının kaydığından, hatta Türkçe'de kelimenin “beceriksiz”, “toy” anlamını da ifade eder hale geldiğini zikreder.

Ruhi Fırlıklı'nın Türkiye Günlüğü'ndeki Irak ile ilgili değerlendirme yazısında Bölgenin evveliyatından bahsederken benzer tahlillere rastlıyoruz.¹⁴

Sönmez Kutlu'nun usul meselesi ile ilgili makalesinde¹⁵ yaptığı “Mezhepler Tarihinde Yöntemler” tasnifindeki pek çok yönteme yardımcı bir araç olarak semantik kullanılabilir. Özellikle “*Zihniyet çözümleyici*” ve “*tarihsel sosyolojik*” yaklaşımının zemininde semantiği kullanmak mümkündür.¹⁶

¹¹ Watt, *Islamic Political Thought The Basic Concepts*, Edinburgh 1987

¹² Watt, *age.*, 3vd.

¹³ Bernard Lewis, *İslâm'ın Siyasal Dili*, çev. Fatih Taşar, Kayseri 1992, 13.

¹⁴ E.Ruhi Fırlıklı, “Ortadoğu'da İslam (İslam Mezhepleri Tarihi Açısından bir Bakış)”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:14, Bahar 1991, 4-11.

¹⁵ S.Kutlu, “İslam Mezhepleri tarihinde Usul Meselesi”, *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Problemi*, İstanbul 2003, I/411-420.

¹⁶ Sönmez Kutlu, makalesinde, Günümüz mezhepler tarihçiliğinde yaklaşımları beş madde olarak ele almaktadır. A) Tarihi materyalist yaklaşım B) Normatif- Teolojik Yaklaşım C) Sosyal Pozitivist Yaklaşım D) Tarihsel Sosyolojik Yaklaşım E) Zihniyet Çözümleyici Yaklaşım. Bkz. Sönmez Kutlu, *age.*, I / 411vd.

Semantik Nedir?¹⁷

Semantik, anlam çalışma ve araştırmalarına işaret etmek için kullanılan teknik bir terimdir.¹⁸

Semantik, Grekçe "semantike-semantikos" dan gelme bir kelime olup, "anlam veren, anlamlıyan, anlamını belirten" demektir. Buradan hareketle bir disiplin olarak "semiologie=anlam bilimi" anlamına gelir ki, Arapça'da bunun karşılığı "*ilmu'd-dilale* veya *ilmu'l-meânî*"dir. Türkçe'de ise semantik, "mana ilmi, sözlerin manası ilmi ve anlambilimi" olarak kullanılmaktadır.¹⁹

Semantiğe anlambilim anlamını verirse, John C. Condon'a göre,

"Anlambilim, bir konuda anlaşılmayan ve sonra da kelimelerin anlamına ilişkin (semantik) problemleri olduğunda anlaşılan kişilerin kullandığı kelimedir"²⁰

İzutsu'ya göre semantik, bir anlambilim olmasından da öte bir çeşit felsefedir.

Mana incelemesi olarak semantik, tamamıyla yeni bir oluş ve varlık kavramına dayalı olan ve henüz mükemmel bir sentez idealini başarmaktan uzak, çeşitli bilim dallarının üzerinden aşan yeni bir felsefe çeşidinden başka bir şey değildir.²¹

Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Bu çalışma, o dili kullanan milletin, kendilerini kuşatan cihan hakkındaki görüş ve düşüncelerini öğrenmek için yapılır. "Kur'an'ın dünya hakkındaki görüşünün teşekkülünde hayati rol oynayan bütün anahtar terimler, Kur'an'da yeni bir anlam kazanırlar. Bu terimlerin hemen hepsi İslam'dan önceki zamanlarda şu veya bu şekilde kullanılmakta idi. İslam vahyi, bunları kullanmaya başlayınca — kelimelerin kendileri değil, fakat kullanıldıkları genel ilişkiler sistemi— Mekkeli müşriklere hiç duymadıkları, bilmedikleri ve bundan dolayı kabul edilemez yabancı bir şey gibi geldi. Bu kelimeler Miladi yedinci asırda kullanılmakta idi. Yalnız bunlar değişik kavram sistemlerine ait idiler. İslam bunları bir araya getirip, o zamana dek bilinmeyen yepyeni bir kavram şebekesinde birleştirdi. İşte Arapla-

¹⁷ Semantiğin tarihi ile ilgili geniş bilgi için bkz. F.R.Palmer, *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk, Ankara 2001, 11-13; Mehmet Soysaldı, "Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı", *İslami Araştırmalar*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2005, 61-75.

¹⁸ F.R.Palmer, *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk, Ankara 2001, 11.

¹⁹ Soysaldı, aynı yer.

²⁰ John C.Condon, *Kelimelerin Büyülü Dünyası —Anlambilim Ve İletişim—*, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul 1995, 11; Ayrıca bkz. Özcan Başkan'ın dilbilim ile ilgili eserleri; Ayrıca bkz. Câbirî, *Arap —İslam Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İstanbul 2000, 75-96.

²¹ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, 14.

nın dünya ve insanlık görüşlerini kökünden değiştirip yükselten başlıca etken, bu mana değişikliği ve bunun sebep olduğu ahlaki derin inkılap idi".²²

İnsan önce düşünceyi oluşturur ve daha sonra dil yoluyla onu dışa vurur. Etrafındaki nesnelerden, bunlar arası ilişkilerden ve bu ilişkilerden doğan düzenliliklerden bir düşünce altyapısı kurar. Dil bu altyapının bir sonucu veya uzantısı biçimindedir.²³ Semantik insan bilgisinin tamamıyla ilişkilidir.²⁴

Semantik net bir şekilde tanımlanmış bir dilbilim alanı değildir. Semantik, daha ziyade dilin kullanımının tecrübenin farklı pek çok yönüyle, dilsel olan ve olmayan bağlamla, konuşmaya katılan kişilerle, bu kişilerin bilgi ve tecrübe düzeyleriyle ve belli bir dil kesitinin uygun ve yerinde olduğu şartlarla olan ilişkilerinin incelendiği bir çalışma ve araştırmalar kümesidir.²⁵

Mezheplerin, dinin farklı anlaşılma tarzı olduğundan yola çıkarsak, farklı dünya görüşleri, düşünüş tarzları, hayatı anlama ve anlamlandırma şekilleri mezhebî farklılaşmalara, ayrılaşmalara yol açmaktadır. Semantik de tam bu noktada mezhepler tarihi ile örtüşmektedir. *O dili kullanan milletin, kendilerini kuşatan cihan hakkındaki görüş ve düşüncelerini tespit için*²⁶ yapılan semantik çalışmasının, farklı dünya görüşlerinin de temeline, sebeplerine ışık tutabilmesi beklenir.

*Synchronic ve Diachronic Semantik*²⁷

Semantik yöntem iki şekilde uygulanabilmektedir: Senkronik (statik) ve diachronic (tarihi) semantik.

Diachronic, dile ait her şeyde zaman unsurunun rolünü ön planda ele alır. Diachronic olarak vocabulary, bir kelimeler demetidir ki her biri kendi başına bağımsız olarak büyür ve değişir. Demetteki bazı kelimeler, tarihin belli bir süresinde durur, kullanılmaz olur; bazıları da uzun zaman kullanılır; tarihin belli bir çağında yeni kelimeler ortaya çıkar ve onların tarihi de ortaya çıktıkları zamandan itibaren başlar.²⁸

Tarihin akışını belli bir devresinden yatayına kesecek olursak bir profil elde ederiz. Bu profil, o noktaya kadar yaşayan kelimelerle dolu bir yüzeydir. Bu

²² İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 5-6.

²³ Owens, R.E., *Language Development: An Introduction*, Colombus Merrill Publishing Co.1988; Mutlu Türkmen, *age*, 49.

²⁴ Palmer, *age*, 184.

²⁵ Palmer, *age*, 184.

²⁶ İzutsu, *aynı yer*.

²⁷ Bu kelimeleri Eşsüremlî ve artsüremlî, eş zamanlı ve artzamanlı şeklinde kullananlar mevcutsa da ben burada statik ve tarihi kelimelerini tercih edeceğim.

²⁸ İzutsu, *age*, 36-37.

yüzey içinde kullanılmayanlar, uzun zaman kullanılanlar ve yeni zuhur edenleri bir arada görürüz. Bunların arkasında bulunan uzun tarihin, yahut kısa bir tarihin yahut hiçbirinin olup olmadığına bakmayız. Bu süreden önce faaliyetten kalkmış olan (kullanılmayan) kelimeleri de bu yüzde görmeyiz. Bunların yakın zamanda mı, uzun zaman önce mi öldüklerine de bakmayız. Böyle bir yüzey, kelimelerin ve manaların organize edilmiş bir sistemi olan *vokabulari* sözüyle neyi kastettiğimizi açıkça gösterir. Çünkü bu yüzeyde kelimeler, karışık bir mana ağı halinde gözlerimizin önünde belirir. Kelimelerin tarihi çizgilerini yatayna kesmemizi ve böylece kelimelerin statik sistemini elde etmemizi sağlayan görüş noktasına (metoda), synchronic diyoruz.²⁹

İzutsu, statik kesitin aslında yapay bir durum olduğunu belirtmekte ve Türk dilinden de örnek vermektedir:

Şurasına da işaret edelim ki bu özel manada yani kelimelerin statik yüzeyi anlamında *vokabulari*, yapma bir şeydir. Belli bir sürede bir dildeki bütün kelimelerin tarihi akışını bir hamlede durdurmakla, yapma bir statik durum elde etmiş oluruz. Bu profil bize statik, kuru ve hareketsiz gözükürse de gerçekte böyle değildir, sadece makroskopik açıdan böyle görünür. Mikroskopik açıdan bakılırsa yüzeyin, hayat ve hareketle dolu olduğu, yüzeyde hayat ve hareketin kaynaştığı derhal fark edilir. Bu bakış açısı, dilin kritik zamanlarında, ihtilal devrelerinde çok bariz olarak ortaya çıkar. Örneğin modern Türk dilinde olduğu gibi. Eski unsurlar atılır, yeni elemanlar ortaya çıkar. Yeni gelen kelimelerden kimi, yeni sistemde tutunur, fakat bir çoğu çabucak ortadan kaybolur, başka kelimeler onların yerini alır. Kısa bir süre içinde bütün kelime hazinesi, veçhesini değiştirir. Bir dil böyle bir intikal ve değişme safhasında bulunursa onun sağlam, statik bir kesitini almak çok güçtür.³⁰

Mesela bir Kur'an kavramı olan "Hizbullah"ın, XX. asrın sonunda ortaya çıkan bir terör örgütünün çağrıştıran, ona isim olan bir kavram olacağı, böyle bir örgütün zuhur edip de bu ismi kendisine verene kadar mevcut değildi.

Tarihi semantik, metinlerin, kavramların başlangıç anlamını yakalama çabası ve tarihî bağlamını tespit yöntemi olmakta, senkronik semantik ise, tarihî bağlam gözetilmeksizin, kavram ya da terimin tahlili anlamına gelmektedir.

Araştırmacı, çalıştığı kavram üzerinde, diachronic semantik sürecinde çeşitli zaman kesitleri içinde syncronic çalışmalar yapabilir. Her bir senkronik çalışmayı da tarihî semantiğin içinde kullanabilir.

²⁹ İzutsu, *age*, 37.

³⁰ İzutsu, *age*, 37.

Her iki yöntemin de mezhepler tarihi araştırmalarında kullanılması, *doğru anlamaya yardımcı* olmaktadır. Mesela “Halife” kelimesini Kur’an semantiği açısından ele alan araştırmacı, önce statik yönetime başvurabilir. Kelimenin, Kur’an’ın nazil olduğu zamanın dondurulmuş halindeki anlamlarını ele alır, inceler. Kur’an’ın farklı yerlerinde aynı kelime hep aynı şekilde aynı anlamda mı yoksa farklı mı kullanılmış, farklı kullanım varsa bunların sebeplerini tespitiye yönelir. Kelimeye eş ve zıt anlamlı başka kelimeler kullanılmış mıdır? Kelimenin semantik alanı, komşu semantik alanlar, bunların anlam sahalarının girişimleri var mıdır? ve benzeri konuların tespiti ile çalışma sürer ve çalışılan kavramın en doğruya yakın anlamı tespit edilmeye çalışılır.³¹

Aynı kavram ihtiyaç görüldüğü takdirde *tarihi semantik* yöntemiyle de çalışılabilir. İslam öncesi şiirine, deyişlere, atasözlerine, divanlara başvurulur. Ele alınan döneme göre kavramın tarihi günümüze kadar getirilebilir.

Bu sayede Mezhepler Tarihi araştırmasına konu olan kavramın Arap Dilinde eski tarihlerde, Kur’an öncesinde hangi anlamlara geldiği, anlam bakımından nasıl bir değişim, kayma, genişleme ya da daralma geçirdiğinin tespiti, Kur’an’ın nüzulünden asırlarca sonra hangi coğrafyada nasıl değişimlere uğradığının tespiti, tarihi semantik ile mümkün olabilmektedir.³²

Esas ve İzafî Mânâlar

İzutsu, esas manayı, kelimenin değişmeyen, sürekli manası olarak tarif eder:

Manalar yalnız başına değil, daima bir sistem veya sistemler içinde değer kazanır. Her kelimenin kendine özgü bir manası vardır ki biz o kelimeyi, bulunduğu münasebet sistemi dışında da mütalaa etsek, kelime yine o manayı taşır. Örneğin “kitap” kelimesi, gerek Kur’an’da, gerek Kur’an dışında olsun daima aynı şeyi ifade eder. Konuşma dilinde kitap deyince her zaman belli şey anlaşılır. İşte kelimenin bu sürekli manasına *esas mana* diyoruz.³³

³¹ Bu tarz bir çalışma için bkz. A.Bülent Ünal, *Semantik Açısından Kur’an’da Hilafet Kavramı*, İzmir 1990.

³² Halife kavramı ile ilgili W.Montgomery Watt’ın bir makalesi semantik yönetime başvurularak yapılan çalışmaların ilklerindendir. Ve Mezhepler Tarihi alanında bizim de çalışmalarımıza bir örnek ve başlangıç noktası teşkil etmiştir. W.Montgomery Watt, “God’s Caliph, Qur’anic Interpretations and Umayyad Claims”, *Iran and Islam*, Edinburgh 1971, 565-574. Kur’an’daki Halife kavramı ile, anlam kayması sonucu, Hz.Peygamberden sonra “onun halefi” anlamındaki müesses Hilafetin alakaları olmadığına dair benzer bir sonuç için bkz. E.Ruhi Fırlı, “Egemenlik Kimindir?”, *Türkiye Günlüğü*, sayı 45, Mart-Nisan 1997, 21-26.

³³ İzutsu, *age*, 21

İzutsu'ya göre kelimeler, siyak- sibakıyla farklı anlamlar kazanır. Bağlam, esas manadan çok farklı manaları kelimeye yükler. O bağlamda bulunmadığı takdirde kelimenin o bağlam içindeki anlamı asla ortaya çıkmaz:

Kelimenin manası esas manadan ibaret değildir. Kur'an içinde kitap, dini bir kutsallıkla çevrili önemli bir mana kazanır. Çünkü kelime, tanrısal vahiy fikrine yakından bağlıdır. İşte bundan ötürü basit kitap kelimesi, özel sistem içerisinde yer alınca, sistemin diğer düşünce ve kanaatleriyle irtibat kurar. Onlardan yeni elemanlar alır. Çoğunlukla yeni elemanlar, kelimeyi öyle etkiler ki onun asıl manasını kökünden değiştirir. Böylece kitap kelimesi, İslam düşünce sisteminde Allah, vahiy, tenzil nebiy ve ehl-i kitap kelimeleriyle yakından ilişki kurar. Bundan dolayı Kur'an'da bu kelime geçince, ilgili bulunduğu diğer kelimelerle münasabeti içinde anlaşılmalıdır. Bu bağlılık, kitap kelimesine özel ve çok karışık bir semantik anlam verir. Eğer kelime bu sistemin dışında olsa kat'iyen bu manayı taşımaz. Şuraya da işaret edilmelidir ki kelime, Kur'an'da olduğu sürece bu anlam, kitabın manasının bir kısmıdır ve bu mana, kelimenin esas manasından çok daha önemlidir.³⁴

İzutsu, kelimenin kökünden gelmeyen, fakat içinde bulunduğu münâsebet sisteminden doğan bu manaya izafi (görelî) mana diyor. Yani buna göre esas mana, kelimenin her zaman taşıdığı asıl manadır. İzafi mana ise içinde bulunduğu özel sistemden, bu sistemdeki diğer kelimelerle olan münasebetinden kazandığı özel manadır.³⁵

Rec'at veya ric'at kelimesi, esas manası itibariyle geri dönüş, dönmek fiilinin mastar anlamını taşıırken, Şii kavramlarla birlikte kullanıldığında, Şia'nın itikad konularından biri haline gelir. Aynı kökten olup, iftial kalıbında türetilmiş bulunan Arapça "irtica" kelimesi, yakın zamanlara kadar, belki fiilin kök anlamına yakın bir anlam taşıırken, XX. Asırdan itibaren daha başka ve özel bir anlam kazanmış, anlam kaymasına maruz kalmıştır.³⁶

Anlam Daralması, Genişlemesi, Kayması, Semantik Değişme

Anlam daralması, bir çok anlamları olan bir kelimenin, bu anlamlardan birine bağlanması durumudur. Anlam genişlemesi ise kelimenin taşıdığı dar anlamdan daha çok sayıda anlamı ihtiva edecek şekilde genişleyerek anlam kaymasına uğramasıdır. Anlam kaymasında da anlamın iyileşmesi veya kötüleşmesi şeklinde değişiklikler görülebilir.

Kelimelerin yerleşmiş olan geleneksel terkiplerinden alınıp tamamen farklı bir ilişkiler sistemi içinde kullanılması, derin ve etkili değişikliklere sebep olur.

³⁴ İzutsu, age, 22.

³⁵ İzutsu, age, 22.

³⁶ İrtica kelimesi üzerine ülkemizde pek çok polemik de yaşanmıştır. *İslamiyat Dergisi*, Nisan-Haziran 2007 sayısını "İrtica" konusuna ayırmıştır.

Buna muhtevanın çarpmasından hasıl olan etki denir. Bazen bu çarpma yalnız pekiştirmede, nüanslarda ve duygululukta hafif değişiklikler meydana getirir. Ama çoğunlukla kelimelerin mana yapısında esaslı değişiklikler olur.³⁷

Watt, Haricileri incelerken, isti'raz kelimesinin nasıl anlam kayması ve değişmesine uğradığını şöyle ifade eder:

Ezrakiler, diğer Müslümanlarla karşılaştıkları zaman, onları imanları hakkında sorguya çekmişlerdir. Böylece, aslında “sorguya çekme, sorup, soruşturma” anlamına gelen “isti'raz” kelimesi, inanç bakımından düşman olanları “haksız yere öldürme” anlamını karıştırmıştır.³⁸

Semantik analizin de kendine mahsus bir takım unsurları, aşamaları söz konusudur.

Odak Kelimeler

Semantik yöntemin en küçük yapıtaşını odak kelime oluşturmaktadır. Odak kelime, önemli anahtar kelimeler grubunu temsil edip, onları kendi etrafında toparlar. Bir kelimenin odak kelime oluşunu tespit, araştırmacının ilgisinin odaklandığı kavram ile ilgilidir. Bir araştırmada odak olan kelime, başka bir çalışmada anahtar kelime rolü oynayabilir. Şia kavramını çalışan birisi için Ş.Y.'A. kökü odak kelime iken, Z.H.B. kökünü araştıran için Ş.Y.'A. belki, bir anahtar kelime olacaktır.³⁹

Anahtar kelimeler

Bir semantik alanda odak kelimenin etrafında yer alan, odak kelimenin eş anlamlıları, zıt anlamlıları, benzer anlamlıları, benzer sesliler, harflerin yerlerinin dönüşümüyle elde edilen anlamlı kelimeler vb. dir. H.L.F. kelimesi veya kökü, odak kavram olarak çalışıldığında S.L.F. kelimesi veya kökü, zıt anlam irtibatıyla aynı semantik alanda bulunmakta ve anahtar kelimelerden birini oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler, dünya görüşünün tespitinde son derece mühim rol oynayan ve o dili konuşan toplumun dünya hakkındaki görüş, duyusu, hissediş ve algılayışını kendinde toplayarak aksettiren kavramlardır.

Semantik Alan

³⁷ İzutsu, age, 16.

³⁸ Watt, *Teşekkül devri*, 27.

³⁹ H.K.M. ile ilgili bir araştırmada semantik alan şeması içinde odak ve anahtar kavramlar için bkz. A.Bülent Ünal, *Egemenlik*, 343.

Zihinde aynı veya birbirine yakın manalar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alandır.⁴⁰

Semantik alan tespitinde fonetik, morfolojik ve metinsel yönden kelimeler ele alınabilir.

Bir dilin bazı kelimeleri arasındaki herhangi kalıplaşmış anlam ilişkilerine «semantik saha» (alan) diyoruz. Bunun çok basit bir örneği İngilizce'deki «wind» (rüzgâr) ve «to blow» (esmek) sözcükleri arasındaki özel bağıdır. Her lisanda bu tür «semantik sözcük kümeleri»ne rastlarız. Bir kelime nadiren başkalarından ayrı durur ve varlığını tamamıyla yalnız başına sürdürür. Tam tersine, sözcükler her yerde kullanıldıkları konumda diğer bazı sözcükler ile kaynaşmak konusunda çok belirgin bir eğilim arz ederler. Her kelimenin sanki kendi seçtiği arkadaşları vardır. Öylesine ki, bir lisanın tüm söz dağarcığı son derece girift bir semantik gruplaşmalar ağı oluşturur. Bu yumağı çözmek, bir semantik bilimcinin en önemli görevlerinden birini teşkil eder. Bu nedenle, onun görüş açısından bir anlam sahasının sınırlarını tesbite şu ya da bu yoldan katkıda bulunan her parça semantik ilmi açısından ehemmiyetlidir. Kur'an'da «iftira» (icat etmek, uydurmak) fiili ekseriya gramer nesnesi olarak «kâzib» (yalan) ismini alarak neredeyse parçalanmaz bir grup oluşturur. Gruba, «zâlim» kelimesi de gelip katılır. Esasında «Kim Allah aleyhinde yalan (iftira) uydurandan (kâzib) daha büyük kötülük yapmıştır; yahut daha adaletsiz (zâlim) dir ki?» cümlesi elimizdeki ilâhî Kitab'ın takım cümlelerinden biridir. Bu iftira-kâzib-zâlim üçlüsünün Kur'an'da özel bir grup ya da bileşim, biraz önce açıkladığımız anlamda bir semantik alan oluşturduklarını açıkça göstermektedir.⁴¹

Bunun gibi hâkimiyet konusunda H.K.M kelimesi ile M.N.'A, K.D.Y., S.V.K. ve F.S.L aynı semantik alanı paylaşan kelimelerdir.⁴² Çünkü yönetimde yönetilenin yönlendirilmesi, kontrol altına alınabilmesi, istemedikleri işleri yapmaya sevk etmek, bir işi yapmaktan men etmek, engellemek, yargılamak, kural ve kanun koymak anlamlarının mevcudiyeti bunların aynı semantik alanı paylaştıklarını göstermektedir. Bu kelimeler H.K.M. semantik alanda daha ziyade eş-anlamlılık ilişkisiyle bulunanlardan seçilmiştir. Zıt anlam ilişkisiyle alanı paylaşan kelimeler de mevcuttur.

⁴⁰ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ank 1992.

⁴¹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, 68.

⁴² A.Bülent Ünal, *Egemenlik*, 8.

A. Bülent ÜNAL

Kelime Hazinesi

Semantik alanlarda yer alan kelimelerin toplamı, dilin kelime hazinesi ya da yerleşmiş şekliyle dilin vokabularisini teşkil etmektedir. Ancak dilin vokabularisi içinde çeşitli alanların vokabularileri de mevcuttur. Tasavvuf, Kelâm, Felsefe ve konumuz olan Mezhepler Tarihi'ne ait, hattâ her mezhebe ait vokabulariyi de ayırd etmek mümkündür.⁴³

Bütün semantik alanların toplamı olan vokabulari, kelimeler arasında karışık ve düğümlü olan pek çok münasebetler ağıdır. Bu bağ sayısız bağlarla birbirine bağlı manalar örgüsünü gösterir.⁴⁴

Vokabulari, yani kelime hazinesi, dilin kavramsal sistemi (fıkrî sistemi)dir.

Bir kavram nasıl tanımlanırsa tanımlansın, kendi içinde son derece girift, ele alınması çok güç, çok veçheli bir şeydir. Ne zaman ki kavram, linguistik şekle, yani kelime şekline girerse, o zaman ana hatları az çok belli bağımsız bir varlık haline gelir ve bedenlenir. Kural olarak diyebiliriz ki bütün kavramlar, belli bir toplumun ancak belli bir çağında dil yönünden sabitleşir, ete kemiğe bürünür ve süreklilik kazanır. Ancak bundan sonradır ki kavramlar, kelimenin tam anlamıyla toplumun ortak, sosyal bir varlığı, değeri sayılabilir. Fikri ilişkiler ağının karmaşıklığı, kavramın linguistik yanı olan sözlükte ve kavramsal yanı olan dünya görüşündedir.⁴⁵

İzutsu'ya göre, zikre değer her sistemin inşa edildiği bir kalıbı olmalıdır. Semantikçinin nihai hedefi bu kalıbı, ya da yapısal dehayı keşfetmektir.⁴⁶

Dünya Görüşünün Tespiti

Bir çeşit ontoloji olan dünya görüşüne ulaşabilmek için, bir biri içinde yer tutan bir dizi semantik oluşumdan söz edilebilir. Birbirlerine girift halde ya da girişim içinde bulunan odak ve anahtar kelimelerin birleşmelerinden semantik alan oluşmakta, bir çok semantik alanın birleşimi de kelime hazinesi ya da *vokabulariyi* meydana getirmekte, vokabulari tarafından sembolize edilen anlam sistemi de dünya görüşünü (weltanschauung) oluşturmaktadır.

⁴³ Msl. Mu'tezile Mezhebi, eskiden beri Araplarca kullanılan mihne kelimesinde derin etkisini gösterir. İmtihan etme sınama anlamındaki kelime, Mu'tezile'nin zuhuruyla "halku'l-Kur'an", "ru'yet" gibi konularla insanları imtihan etme sorgulama ve yargılama anlamına kaymıştır.

⁴⁴ İzutsu, *age*, 34

⁴⁵ İzutsu, *age*, 35

⁴⁶ İzutsu, *aynı yer*.

Bir toplumun kelime hazinesi tarafından sembolize edilen böyle bir *manalar sistemine* İzutsu, *semantik weltanschauung* adını vermektedir.⁴⁷

İzutsu, Kur'an'ın dünya görüşünü tespit etmeye çalışırken bir takım psikolojik tahliller de yapmakta ve dünya görüşünü zıddiyet prensibine bağlamaktadır:

Bir semantikçi olarak Kur'an'ı okurken anladım ki, Kur'an düşüncesi, her biri özel bir semantik alan teşkil eden birbirine zıt birçok fikirlerin üzerinde kurulu, büyük bir *multi-strata* sistemdir. Daha açık bir ifade ile söylemek gerekirse diyebilirim ki kendimi büyük bir ruhi gerginlik havasının hakim olduğu bir dünya içinde hissettim. Gözlerimizin önünde dümdüz, olmuş ve olacak şeylerin objektif bir tasviri yoktur. Bu sakin bir dünya tasviri değildir. Aksine gergin bir ruhi dramın devam ettiğini görürüz. Aktörleri arasında sürekli zıddiyet bulunan bir dram. Bu karışık zıtlık sisteminde daima iki zıt kutup vardır. Semantik olarak biz bu kutuplara *odak kelime* diyoruz. Hasılı semantik açıdan Kur'an düşüncesi zıddiyet prensibi üzerine kurulmuştur.⁴⁸

İslam Mezhepleri tarihi araştırmalarında da, mezhebî fikirlerin ya da mezhebe mensup olanların dünya görüşlerinin, hayat felsefelerinin tespiti büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Hz. Ali'ye isyan eden Haricilerin kafa yapılarını anlayabilmek, onların kullandıkları ifadelerin, cümlelerin, söylemlerin semantik tahlile tabi tutulmasıyla mümkündür. Hariciler, “*hüküm ancak Allah'ındır*” derken, zihinlerinin arka planındaki neydi? Hz. Ali, bu sözü duyduğunda nasıl anladı? İfadeler, sözler, hangi bağlamda söylendi. Hz. Ali'nin dünya görüşü ile Haricinin dünya görüşü ne kadar örtüşüyordu? gibi sorular Mezhepler Tarihi çalışmaları için son derece önemlidir ve cevapları da büyük ölçüde semantik analiz ile ortaya çıkmaktadır.

Watt, İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri'nde Haricî ismiyle alakalı derin lugavi tahlillerle dört anlam kategorisi tespit eder ve sonra onların dünya görüşlerine dair şu tespitlerde bulunur:⁴⁹

Muaviye'ye olduğu kadar, Hz. Ali'ye karşı da Harici ayaklanmalarının vuku bulduğu gerçeği, bunların, münhasıran Emevilere karşı hareketler olmadığını gösterir ve Haricilerin, şu anda içinde çepeçevre sarıldıkları idari yapının genişliğine karşı «protesto» hareketinde bulunduklarına dair, yukarıda ileri sürülen faraziyeyi teyid eder bir manzara kazanır. Reislerin hepsi de, şehirli değil, eski bedevilerdi. Bu yüzden isyanlarında, çölde aşına oldukları küçük topluluklardaki hayatı düzeltiyor olduklarının söylenmesi, daha da dikkat çekicidir. Haricilerin bu zümrelerinden birinin «huruc»undan sonra onlar, muhtemelen kendilerinin,

⁴⁷ İzutsu, age, 34.

⁴⁸ İzutsu, age, 69.

⁴⁹ Watt, çev. E. Ruhi Fığlalı, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Ankara 1981, 24

baskınlar yaptıklarını veya çevreden yiyecek topladıklarını iddia ettiler. Tıpkı bir bedevi kabilesinin mensuplarının, arada bir anlaşma yoksa öteki kabilelerin hepsinin mensuplarını hazır düşmanlar olarak gördükleri gibi, Harici topluluklar da, kendilerinin dışındaki herkesi, farklı görüşlerdeki Müslümanlar olsalar bile, kanı dökülebilecek düşmanlar olarak görmektedirler. Bu yalnızca çöl tipi baskınlarla değil, aynı zamanda eşkıyalıktan biraz daha iyi olan faaliyetlerle doğrulanmıştır. Hariciler, kendi aralarında, bir bedevinin kendi kabilesi içine benzer bir gurura sahipmiş gibi görünmektedirler. Ayrıca çöl kabilelerinden bir kısmı gibi, gerek şiir, gerek hitabet hususlarında Arap dilinin ustaları oldukları kaydedilmiştir.⁵⁰

Bununla birlikte, Harici zümreleri, çöl kabilelerinden ayrılmışlardır ki bu hususta onların İslami bir esasları vardır. Onlar, umumi mücerred hükümlere çok ağırlık vermemiş ve kendilerini, belli reislerin belli günahlarını konuşmakla tatmin etmişlerdir. Burada yatan fikir, devlet siyasetinin Kur'an esaslarına ve hükümlerine dayandırılmasının gerekli olduğu hususundaki inanç idi. Onların eşkıyalıklarının, çok kuvvetli bir dini inanç ile birleşmiş olduğunu görmek, Avrupa'da bir müşahide çok garip gelecektir. Gerçekten bu husus öylesine kesindir ki, Harici hareketi, İslam düşüncesine ve hayatına yaptığı en büyük katkıyı devlet siyaseti ve ictimai yapının Kur'an'a dayanması gerektiği hususundaki ısrarı ile yapmıştır. Faaliyetlerinde zımnen ortaya konan bir husus da zümre dayanışması anlayışı idi. Harici düşüncesinin sonraki tarihi, bu kapalı fikirlerin, giderek nasıl açık kılındığını gösterir.⁵¹

Morfolojik Tahminler

Son olarak, semantiğini yaptığımız kelimeyi oluşturan harflerin bileşiminin tabiattaki hangi nesneye benzediğine dair bir tahminde bulunabiliriz. İnsanlar yazıyı kullanmaya başladıklarında tabiattaki nesneleri simgeleyen işaretlerle işe başladıkları düşünülebilir. Hiyeroglif yazısı bunun tipik bir örneğidir. Bir nesne yanında herhangi bir fiil ve hareketi de simgeleyen işaretlerin oluşturulması gereklidir. Günümüz yazılarının resim temelli yazılardan dönüşerek oluşturulduğu ve geliştirildiğini varsayarsak, eski dönemlere ait anlamları yakalamada şekilsel yönden inceleme de yarar sağlayabilir. Ancak, çok ciddi anlam kaymaları ya da değişimlerinde irtibatın yakalanması güç olabilir.

Yüzde yüz kesin sonuç vermese de bu tarz çalışmanın bir kelimenin asli manasını tespit etmeye yardımcı olduğu görülmüştür. *Hâkimiyet* kavramının ele alındı-

⁵⁰ Watt, *age*, 24.

⁵¹ Watt, *age*, 25

ğ1 bir çalışmada⁵², H.K.M. kökünün lügatlerde zikredilen en eski anlamının “ata gem vurmak, takmak” olduğu tespit edilmiştir. (ح ك م) harflerinin Arapça bitişik yazılışını (حکم) bir şeye benzetmek gerekirse, H harfinin atın kafası, K harfinin binicisi, M harfinin de atın kuyruğuna benzediği söylenebilir. Resimsel ifadenin de yardımıyla, lügatlerden tespit edilen anlam pekiştirilmiş olmaktadır. (Bkz. Şekil1, Şekil 2)

Şekil 1

Şekil 2

Arapça'nın özelliğine binaen, araştırılan kelimenin asli harflerinin sırasının farklı kombinasyonlarının da benzer ya da yakın anlamlar vereceği düşünülebilir. Bir sülasi fiilden harflerin değişik sıralamasıyla 6 değişik fiil elde edilebilir. Bunlardan kullanılmayanlar elenerek, kullanılanların anlam alakası olup olmadıklarına bakılır. Kelimelerin tarihlerinde çok eski zamanlardaki anlamları yakalamada bu yöntemin yararı olmaktadır. Ata gem vurmak anlamındaki (ح ك م) kelimesinin harflerinin değişiminden elde edilen (ك م ح) “atı durdurmak maksadıyla dizgininden çekmek”, “geri döndürmek” anlamını taşımaktadır. (ك ح م) da ise h.k.m dekinin zıddı bir anlam çıkmaktadır. Hakimiyet altına girmeye karşı direnmek anlamıyla harf dizilimindeki terslik, anlama da sirayet etmiş görünmektedir.

Doğru anlamı yakalama yolculuğunda, eldeki verilerden azami istifade etme çabası içinde, incelediğimiz kelimenin kök harflerinden bazılarının değiştiği halde hem ses, hem de anlam açısından benzeştiği görülmektedir. H.K.M. örneğinde sülasi formun orta harfi olan (K), (L) ile değiştiğinde (حلم), “nefsine, öfkesine hâkim olma, onu dizginleme, kendini tutma” anlamı vermesi oldukça ilginçtir.

⁵² A.Bülent Ünal, *İlk Devir İslam Düşüncesinde Hâkimiyet Kavramı ve Tezahürleri*, İzmir 1997.

A. Bülent ÜNAL

Fonetik Tahminler

Doğru anlamı yakalama çabamızda elimizdeki her imkanı seferber etmemiz gereklidir. Bu yolda, ses benzeşmelerinden de istifade edebiliriz. Bazı harflerin ince, kalın, peltik vb. varyasyonları mevcuttur. Mesela örneğimizdeki (ح ك) harflerinin ses açısından benzeyenleri (خ ق) harfleridir. Bunlar ile oluşturulan fonetik açıdan benzeşen kelimelerin anlamlarından da ipuçları elde edilebilir.⁵³ (ك م خ) daki anlam h.k.m.ye çok yakın bir paralellik arz etmektedir. H.k.m'de "ata gem vurmak" iken anlam, noktalı خ harfi ile "atı, binicisi durdurmak için dizgininden çekmek"tir.

SONUÇ

Mezhepler Tarihinde usûl, ya da metodoloji meselesi çerçevesinde ele alınabilecek bir konu olarak semantik yöntem, bir kavram tahlili yöntemidir. Mezhepler Tarihi'ndeki uygulaması da ülkemizde 90'larda başlamıştır.

Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik çalışmadır. Semantik analiz iki farklı şekilde uygulanabilmektedir. Zaman unsurunu ön planda tutan tarzdaki semantik çalışma diachronic ya da tarihi semantik yöntemidir. Zamanın göz ardı edildiği, adeta zamanın durdurulduğu bir kesitte yapılan semantik çalışmaya da senkronik semantik denmektedir. Kelimelerin her şartta değişmeyen sürekli anlamları vardır. Bunlara esas *mana* denir. Bağlamıyla farklı anlamlar kazanması durumuna da *izafi mana* denmektedir. Kelimeler canlı varlıklardır. Sürekli değişir ve gelişirler. Anlam zaman içinde daralma genişleme, kayma ve değişme gösterir.

Semantik analizin en küçük yapıtaşı olan odak kelime, önemli anahtar kelimeler gurubunu temsil eder ve onları çevresinde toplar. Zihinde aynı veya yakın manalar oluşturan kelimelerin meydana getirdiği alan, semantik alanı oluşturur. Semantik alanlardaki kelimelerin toplamı, kelime hazinesini, yani dilin kavramsal sistemini oluşturur. Kelime hazinesi ya da vokabuları tarafından temsil edilen anlam sistemi, dünya görüşünü teşkil eder.

Mezheplerin teşekkül ettiği toplumun, toplumsal dokularını, dünya görüşünü anlamak, semantikle mümkün olacaktır.

⁵³ Bu yöntem, (ح ك م) kelimesinin semantik tahlilinde kullanılmıştır. Bkz. A.Bülent Ünal, *İlk Devir İslam Dünyasında Egemenlik*, İzmir 2006, 33-34.

İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında herhangi bir mezhep, fırka, düşünce ekolü, akım, hareket ya da ayrımlaşmaya ait veya onunla alakalı kavramların, terimlerin doğru anlaşılmasına katkısı olabilecek bir yöntem olarak semantiğin göz ardı etmemiz mümkün görünmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- BAŞKAN, Özcan, *Linguistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967.
- BİLEN, Osman, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları Romantik, Felsefi, Eleştirel Hermeneutik*, Ankara 2002.
- BÜYÜKKARA, M.Ali, “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihiyle İlgili Metodolojik Problemler”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usul Problemi*, İstanbul 2003, 1/441-491.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Arap – İslam Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İstanbul 2000.
- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Arap – İslam Aklının Oluşumu*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, İstanbul 2000.
- CEBECİ, Lutfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Ankara 1985.
- CONDON, John C., *Kelimelerin Büyüklüğü Dünyası – Anlambilim ve İletişim-*, çev. Murat Çiftkaya, İstanbul 1995.
- ÇALIŞKAN, İsmail, *Kur'an'a Din Kavramı*, Ankara 2002.
- DUMLU, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi*, D.İ .B. Yay, Ank., 1992.
- FIĞLALI, E.Ruhi, “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler)*, İzmir, 1985, 369-377.
- FIĞLALI, E.Ruhi, “Egemenlik Kimindir?”, *Türkiye Günlüğü*, sayı 45, Mart-Nisan 1997, 21-26.
- FIĞLALI, E.Ruhi, “Ortadoğu'da İslam (İslam Mezhepleri Tarihi Açısından bir Bakış)”, *Türkiye Günlüğü*, sayı 14, Bahar 1991, 4-11.
- FIĞLALI, E.Ruhi, *İtikadî İslâm Mezheplerine Giriş*, İzmir 2007.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, ts.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz,
- KUTLU, Sönmez , “İslam Mezhepleri tarihinde Usul Meselesi”, *İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Problemi*, İstanbul 2003, 1/391-440.
- LEWIS, Bernard, *İslam'ın Siyasal Dili*, çev. Fatih Taşar, Kayseri 1992.
- ONAT, Hasan, “Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihinin Gelişim Sürecinde Prof.Dr. Ethem Ruhi Fıglalı'nın Yeri”, *Ethem Ruhi Fıglalı'ya Armağan*, Ankara, 2002, 236.
- OWENS, R.E., *Language Development: An Introduction*, Colombus Merrill Publishing Co.1988.
- PALMER, F.R., *Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk, Ankara 2001.
- SOYSALDI, Mehmet, “Toshihiko Izutsu ve Semantik Anlayışı”, *İslami Araştırmalar*, Cilt: 18, Sayı:1, 2005, 61-75.

A. Bülent ÜNAL

- TÜRKMEN, Mutlu, *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te Brk, Sbh ve Kds köklerinin semantik incelemesi*, Doktora Tezi, Ankara 2007.
- ULUTÜRK, Veli, *Kur'an'da Yaratma Kavramı*, İstanbul 1987
- ÜNAL, A.Bülent, *İlk Devir İslam Düşüncesinde Egemenlik*, İzmir 2006.
- ÜNAL, A.Bülent, *İlk Devir İslam Düşüncesinde Hakimiyet Kavramı ve Tezahürleri*, İzmir 1997
- ÜNAL, A.Bülent, *Semantik Açısından Kur'an'da Hilafet Kavramı*, İzmir 1990.
- WATT, W.M, Çev. E.Ruhi Fırlıklı, *İslam Düşüncesinde Teşekkül Devri*, Umran Yay. Ankara, 1981.
- WATT, W.M. *Muhammed at Mecca*, Oxford 1953
- WATT, W.M. *Muhammed at Medina*, Oxford 1956
- WATT, W.Montgomery, "God's Caliph, Qur'anic Interpretations and Umayyad Claims", *Iran and Islam*, Edinburgh 1971.
- WATT, W.Montgomery, *Islamic Political Thought The Basic Concepts*, Edinburgh 1987.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyet*, Kayıhan Yay., İstanbul.

